

การปกครองระบอบประชาธิปไตยในทัศนคติเชิงปรัชญาของเพลโต
และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา*
DEMOCRACY IN PLATO'S PHILOSOPHICAL ATTITUDE
AND BUDDHIST PRINCIPLES

พระครูเกษมวัชรดิตถ์ (เกษม ฐิตีสมนโน/รอดจากทุกข์)

Phrakhrukasemwatcharadhit (Kasem Thitisampanno/Rodjaktook)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

E-mail: Watcharadhit@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอในประเด็นดังต่อไปนี้ 1) การปกครองระบอบประชาธิปไตย 2) ทัศนคติเชิงปรัชญาเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยของเพลโต 3) ประชาธิปไตยในครรลองหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองที่ได้รับความนิยมมากที่สุดในบรรดาการปกครองในรูปแบบต่าง ๆ เพราะเป็นรูปแบบการปกครองที่ให้ความสำคัญกับเรื่องสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาคและศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ ซึ่งเพลโตแม้แสดงความไม่เห็นด้วยกับการปกครองแบบประชาธิปไตยทั้งหมดแต่ก็ไม่ปฏิเสธว่าการปกครองแบบประชาธิปไตยเป็นรูปแบบการปกครองที่ดีในระดับหนึ่ง และเมื่อพิจารณาในทัศนะหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแล้วก็จะพบว่า ประชาธิปไตยกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนานั้นมีความสอดคล้องกันในเรื่องการยอมรับศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์โดยเสมอภาคกัน การนำหลักการทางประชาธิปไตย แนวความคิดเชิงปรัชญาของเพลโตและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาพิจารณาศึกษาให้เห็นหลักการทางประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ย่อมส่งผลดีต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตยในเรื่องการส่งเสริมสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์

คำสำคัญ: การปกครองระบอบประชาธิปไตย, ทัศนคติ, ปรัชญา, เพลโต, หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

* Received 13 March 2022; Revised 27 December 2022; Accepted 26 January 2023

ABSTRACT

This academic paper aims to present the following issues: 1) Democracy, 2) Philosophical Attitudes on Plato's Democracy, and 3) Democracy in Buddhist Dharma. The democratic regime is the most popular form of all government systems because it is a form of government that emphasizes rights and freedoms, equality, and human dignity. Although Plato disagreed with democratic governance, he did not deny that democratic governance was a good form of government. When considering the viewpoint of Buddhist principles, it found that Democracy and Buddhist principles are in harmony with equal acceptance of human dignity. Viewing democratic principles under Plato's philosophical concepts and Buddhist principles can lead to the apparent principles of democracy. It also positively affects the democratic regime in promoting rights, liberties, and human dignity.

Keywords: Democracy, Attitude, Philosophy, Plato, Buddhist principles

บทนำ

การที่มวลมนุษยชาติจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันเป็นเหตุปัจจัยสำคัญในการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมและเมื่อมีการอาศัยอยู่ร่วมกันนั้นย่อมเกิดการกระทบกระทั่งกันจนนำไปสู่การประทุษร้ายระหว่างกัน ในการอยู่อาศัยร่วมกันเป็นสังคมนี้เองทำให้มนุษย์ต้องคิดค้นกฎกติกาหรือการสร้างระเบียบของสังคมเพื่ออยู่อาศัยร่วมกันได้โดยปกติสุข จึงได้มีนักปรัชญานักคิดนำเสนอรูปแบบการปกครองแบบต่าง ๆ มากมาย ดังเช่นที่ ปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวไว้ว่า “ข้าพเจ้าได้เคยกล่าวไว้ในหลายบทความและหลายปาฐกถาว่า ก่อนที่จะมีระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตกและแบบสมัยใหม่ชนิดอื่น ๆ นั้น มนุษย์ชาติได้มีระบบสังคมหลายประเภทมาแล้วในอดีต คือ ประเภทประชาธิปไตยแบบปฐมสหการ ประเภทระบบทาส ประเภทระบบศักดินา ประวัติศาสตร์ได้แสดงให้เห็นว่า แม้ระบบสังคมใดในอดีตได้ล้มเลิกไปแล้วโดยอำนาจของฝ่ายสถาปนาระบบสังคมใหม่หรือจะเป็นโดยทางนิตินัย แต่ในทางพฤตินัยนั้นทัศนคติอันเกิดจากระบบเก่ายังมีได้หมดสิ้นไป” (ปรีดี พนมยงค์, 2543)

แม้สังคมโลกจะมีอุดมการณ์ทางการเมืองแตกต่างกันเป็น 2 ขั้วอุดมการณ์ทางการเมือง อันได้แก่ อุดมการณ์ทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและอุดมการณ์ทางการเมืองแบบสังคมนิยมประเภทต่าง ๆ แต่ในโลกแห่งความเป็นจริงนั้น อุดมการณ์ทางการเมืองแบบประชาธิปไตยได้รับความนิยมและใช้เป็นรูปแบบการปกครองในประเทศส่วนใหญ่ของโลก ซึ่งประเทศไทยนับเป็นหนึ่งในประเทศเหล่านั้น จึงเป็นการสมควรที่ประชาชนชาวไทยควรให้ความสำคัญและทำความเข้าใจถึงรูปแบบและหลักการปกครองแบบประชาธิปไตยให้ถูกต้อง

เพราะเมื่อประชาชนในสังคมได้เรียนรู้เข้าใจในบริบทหลักการหรืออุดมการณ์ทางประชาธิปไตยแล้ว ก็จะเป็นปทัฏฐานให้เกิดการปฏิบัติต่อกันในสังคมได้อย่างถูกต้องตามครรลองการปกครองในวิถีทางประชาธิปไตย (พระมหาเอกกวิน ปิยวิโร (อะซิม), 2563)

ส่วนทัศนคติของเพลโตที่มีต่อระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยซึ่งอยู่ในยุคปรัชญาการเมืองคลาสสิกที่โสเครตีส เป็นผู้ริเริ่มและมีนักปรัชญาเมธีที่สำคัญในยุคสมัยนั้น ได้แก่ เพลโต และอริสโตเติล เริ่มต้นอยู่ที่การแสวงหาคำตอบว่าระเบียบทางการเมืองที่ดีที่สุดเป็นสากลนั้นเป็นอย่างไร (วิทยากร เชียงกุล, 2555) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปรัชญาการเมืองคลาสสิกพิจารณาประเด็นทางการเมืองและทางศีลธรรมจากแง่ของความสมบูรณ์ของมนุษย์เป็นหลัก กล่าวคือปรัชญาเมธีอย่างโสเครตีส เพลโต และอริสโตเติล ถือว่า เป้าหมายสูงสุดของชีวิตการเมืองคือคุณธรรมด้วยเหตุนี้เอง ปรัชญาการเมืองคลาสสิก จึงมิได้ยกย่องสรรเสริญความเสมอภาคหรือการปกครองในระบบประชาธิปไตยว่าเป็นสิ่งสูงสุด ปรัชญาเมธีเหล่านี้ไม่ใช่ผู้นิยมความเสมอภาค แต่พวกเขาเหล่านั้นมีความเห็นว่ามนุษย์ทุกคนไม่ได้ถูกสร้างขึ้นมาโดยธรรมชาติให้มีความเข้าใจและเข้าถึงคุณธรรมอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งบางคนมีความสามารถโดยธรรมชาติอยู่แล้ว บางคนก็ไม่มีเลย และบางคนก็อาจมีได้ถ้าได้รับการแนะนำที่ถูกต้องด้วยเหตุนี้เองการกำหนดให้สิทธิแก่มนุษย์ทุกคนอย่างเท่าเทียมกันในขณะที่คนบางคนเป็นผู้สูงกว่าผู้อื่นโดยธรรมชาติ ควรเป็นผู้ปกครองผู้อื่นโดยสิทธิตามธรรมชาติจึงเป็นเรื่องที่ไม่ยุติธรรม เพราะฉะนั้นจากทัศนะของปรัชญาเมธีคลาสสิก รัฐที่ดีที่สุดจึงได้แก่รัฐที่มีการปกครองแบบอภิชนาธิปไตย (Aristocracy) หรือรัฐผสม (Mixed Regime) (สมบัติ จันทรวงศ์, 2553)

ศาสนธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนหลักธรรมเกี่ยวกับการดำรงชีวิตในสังคมซึ่งมีบริบทและหน้าที่ของบุคคลที่แตกต่างกันไป ในภาคส่วนสังคมและการปกครองบ้านเมืองพระองค์ตรัสหลักธรรมและพระสูตรต่าง ๆ ไว้เป็นแนวประพฤติปฏิบัติตามธรรมานุธรรมปฏิบัติสำหรับผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครอง เช่น ตรัสสอนหลักการประชาธิปไตยโดยยึดหลักสิทธิเสรีภาพ เสมอภาคและภราดรภาพ (พระมหาเอกกวิน ปิยวิโร (อะซิม), 2564) โดยการปฏิรูประบอบชนชั้นวรรณะเอาไวโนวสลสูตร (ขุ.สุ. 25/116-142/532) ด้วยทรงแสดงหลักอภิธานียธรรม 7 ประการ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแสดงแก่เจ้าวัชชีทั้งหลาย ผู้ปกครองรัฐโดยระบอบสามัคคีธรรม ซึ่งรัฐคูอริยอมรับว่าเมื่อชาววัชชียังปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ จะทำให้อริเอาชนะด้วยการรบไม่ได้ นอกจากจะใช้การเกลี้ยกล่อมหรือยุยงให้แตกสามัคคีกันเมื่อนำหลักการทั้ง 7 ประการมาใช้ในการปกครองบ้านเมืองแล้ว สิ่งที่จะสะท้อนให้เห็นถึงหลักการที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้อย่างชัดเจนก็คือความเป็นปึกแผ่นในการอยู่ร่วมกัน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

หลักอภิธานียธรรม ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับหมู่ชนหรือผู้บริหารบ้านเมือง ประกอบด้วย 7 ประการ ได้แก่ (ที.ม. (ไทย). 10/68/86.) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

1. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์
  2. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ คือ พร้อมเพรียงกันลุกขึ้นป้องกันบ้านเมือง พร้อมเพรียงกันทำกิจทั้งหลาย
  3. ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ และการถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรมตามที่วางไว้เดิม
  4. ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง
  5. บรรดาภุคสตรีกุลุมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรือฉุดคร่าขึ้นใจ
  6. เคารพสักการบูชาเจดีย์ของวัชชีทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป
  7. จัดให้ความอารักขา ค้ำครอง ป้องกัน อันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย ตั้งใจว่าขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมีได้มา พึงมาสู่แคว้นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแคว้นแคว้นโดยผาสุก
- สรุปความว่า ระบบการเมืองการปกครองในสากลโลกตั้งแต่บรรพกาลจวบจนถึงปัจจุบัน ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกใช้ระบอบการปกครองจำแนกได้เป็น 2 อุดมการณ์ ได้แก่ การปกครองระบอบประชาธิปไตยและแบบเผด็จการ แต่ในภาพรวมนั้น ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยได้รับความนิยมและเป็นระบอบการปกครองที่ประเทศส่วนใหญ่ในโลกนี้ นำมาเป็นหลักในการปกครองประเทศของตน อันเนื่องมาจากเป็นระบอบการปกครองที่ให้ความสำคัญกับประชาชนในการส่งเสริมสนับสนุนสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีของมนุษย์โดยเท่าเทียมกัน ซึ่งในเรื่องการปกครองแบบประชาธิปไตยนั้นในทัศนคติหรือมุมมองของเพลโต อาจไม่เห็นด้วยกับการปกครองแบบประชาธิปไตยเพราะเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนไม่ได้มีศักยภาพในการทำหน้าที่เป็นผู้ปกครอง ดังนั้นการเมืองการปกครองจึงควรเป็นสิ่งที่สงวนไว้เฉพาะอภิสิทธิ์ชนเท่านั้น สำหรับพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนหลักธรรมและพระสูตรอันสอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตยไว้หลายประการ เช่น การตรัสเรื่องความเท่าเทียมของมนุษย์ไว้ว่าสลสูตรและตรัสเรื่องความสมัคสมานสามัคคีอันเป็นเหตุให้ไม่มีความเสื่อมและเป็นไปเพื่อความเจริญอย่างเดียวไว้ในอภิธานียธรรม 7 ประการ เป็นต้น

การปกครองระบอบประชาธิปไตย

ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย เป็นการปกครองที่ให้ความสำคัญกับประชาชนทุกคนโดยเสมอกัน หมายความว่า อำนาจอธิปไตยนั้นในขั้นเดิมเป็นสิทธิหรือเป็นอำนาจและหน้าที่ของประชาชนทุกคน โดยระบอบประชาธิปไตยซึ่งโดยนิยามนี้สามารถจำแนกประเภทประชาธิปไตยได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ (สุรพล สุยะพรหม, 2548)

1. ประชาธิปไตยทางตรง คือ การปกครองโดยที่ประชาชนมีส่วนร่วมกับการตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ได้ด้วยตัวเองโดยตรง โดยไม่ต้องอาศัยผู้ทำหน้าที่แทนตน ซึ่งประชาธิปไตยทางตรง

นี้ยังเป็นเพียงรูปแบบที่ไม่ค่อยแพร่หลายนัก เพราะรูปแบบการปกครองดังกล่าวจะเหมาะสมกับชุมชนขนาดเล็กเป็นประชาธิปไตยทางตรง หรือประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมทางการเมือง เป็นระบอบการปกครองที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ของชาวเอเธนส์ในกรีกโบราณประมาณ 2500 ปีที่แล้วมา เป็นรูปแบบประชาธิปไตยที่เหมาะสมกับบริบทสังคมที่มีจำนวนประชากรไม่มากนัก และสภาพสังคมไม่มีความสลับซับซ้อน การตัดสินใจในเรื่องที่สำคัญจะกระทำโดยการโหวตหรือออกเสียงโดยพลเมืองเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์เท่านั้น ปัจจุบันนี้ประชาธิปไตยทางตรงที่มีลักษณะเป็นรูปธรรมที่สุด ได้แก่ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ประชาชนผู้มีสิทธิลงคะแนนสามารถลงประชามติในเรื่องนั้น ๆ ได้โดยตรง และในบางประเทศประชาธิปไตยทางตรงอาจกระทำผ่านการลงประชามติในเรื่องการออกกฎหมายสำคัญที่มีผลกระทบสูงและการถอดถอนผู้ได้รับเลือกตั้งหรือถอดถอนประธานาธิบดีหรือนายกรัฐมนตรี ในกรณีประเทศไทยตัวอย่างที่เห็นได้ชัดที่สุดเกี่ยวกับประชาธิปไตยแบบทางตรงคือ การลงประชามติรับร่างรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2560 เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม 2559 แม้จะได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นการทำประชามติแบบเป็นพิธีกรรมและเป็นประชามติแบบไทย ๆ ที่ไม่ได้ให้ข้อมูลอย่างตรงไปตรงมาแก่ประชาชนผู้ออกเสียงประชามติก็ตาม (บีบีซีไทย - BBC Thai, 2561)

2. ประชาธิปไตยแบบมีผู้แทน เป็นระบบที่ให้อำนาจประชาชนสามารถออกเสียงเลือกตัวแทนตนไปทำหน้าที่แทนตน ในกรณีที่มีผู้สมัครเพื่อรับเลือกตั้งมากกว่าหนึ่งคน จะใช้กลไกสากล คือการใช้ระบบเสียงข้างมาก ข้อแตกต่างในแต่ละประเทศหรือในแต่ละยุคสมัยนั้น ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการใช้ระบบเสียงข้างมาก เรื่องของการกำหนดเขตเลือกตั้ง กรณีของประเทศไทยเองก็มีการใช้เขตเลือกตั้งแตกต่างกันไปตามยุคสมัยตามแต่ที่จะกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญและกฎหมายเลือกตั้งแต่ละฉบับ แต่ประชาชนผู้ออกเสียงการเลือกตั้งผู้แทนมักลืมนึกไปเสมอว่า ผู้แทนที่ตนเลือกมานั้น ย่อมมีเสรีภาพในการตัดสินใจของตนเองและเลือกวิธีการดำเนินการต่าง ๆ ได้ตามที่เขาเห็นชอบหรือพอใจจึงมักปรากฏเสมอว่าภายหลังจากได้รับเลือกตั้งแล้ว ผู้แทนมักจะไม่กระทำการเป็นผู้แทนของกลุ่มบุคคลที่เลือกตนเข้ามาอีก หากแต่กระทำไปตามความคิดเห็นของตนเองเป็นส่วนใหญ่ อันเป็นที่มาของปัญหาคอร์ปชันอย่างหนึ่งซึ่งส่วนนี้จะถูกกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญและกฎหมายว่าด้วยการเลือกตั้งแต่ละฉบับ

ประชาธิปไตยซึ่งจำแนกได้ 2 ประเภทนี้ต้องอาศัยหลักการทางประชาธิปไตยอย่างแท้จริงจึงจะสามารถนำรูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตยมาใช้ให้เกิดประสิทธิภาพได้สูงสุด ซึ่งหลักการประชาธิปไตยนี้ ตั้งอยู่บนรากฐานที่สำคัญ 5 ประการ ได้แก่ (ทะนงศักดิ์ เหมื่อนเตย, 2558)

1. หลักการอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน ประชาชนแสดงออกถึงการเป็นเจ้าของโดยใช้อำนาจที่มีตามกระบวนการเลือกตั้งอย่างเป็นธรรมเพื่อให้ได้มาซึ่งผู้ปกครองและผู้แทนอำนาจของตน รวมทั้งประชาชนมีอำนาจในการคัดค้านและถอดถอนผู้ปกครองและผู้แทนที่ประชาชนมีความเห็นว่า มิได้บริหารประเทศในทางที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม

2. หลักเสรีภาพ ประชาชนทุกคนมีความสามารถการกระทำหรืองดเว้นการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่บุคคลต้องการ ตราบเท่าที่การกระทำนั้นไม่ละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น หรือต่อความสงบเรียบร้อยของสังคมและความมั่นคงของประเทศชาติ

3. หลักความเสมอภาค การเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกคนสามารถเข้าถึงทรัพยากรและคุณค่าต่าง ๆ ของสังคมที่มีอยู่จำกัดอย่างเท่าเทียมกันและไม่ถูกกีดกันด้วยสาเหตุแห่งความแตกต่างทางชั้นวรรณะทางสังคม ชาติพันธุ์ตลอดถึงวัฒนธรรมความเป็นอยู่ฐานะทางเศรษฐกิจหรือด้วยสาเหตุอื่นใด

4. หลักการปกครองโดยกฎหมายหรือหลักนิติธรรม การให้ความคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนทั้งในเรื่องสิทธิเสรีภาพในทรัพย์สิน การแสดงออก การดำรงชีพ เป็นต้น อย่างเสมอหน้ากันโดยที่ผู้ปกครองไม่สามารถใช้อำนาจใด ๆ เพื่อเป็นการลิดรอนหรือเพิกถอนสิทธิเสรีภาพของประชาชนได้ และไม่สามารถใช้อำนาจที่อยู่เหนือกฎหมายหรือเหนือกว่าประชาชนคนอื่น ๆ ได้

5. หลักการเสียงข้างมาก ควบคุมไปกับการเคารพในสิทธิของเสียงข้างน้อย การตัดสินใจใด ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อประชาชนหมุมมาก ไม่ว่าจะเป็นการเลือกตั้งผู้แทนของประชาชนเข้าสู่ระบบการเมือง การตัดสินใจของฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหาร หรือฝ่ายตุลาการ ย่อมต้องถือเอาเสียงข้างมากที่มีต่อเรื่องนั้น ๆ เป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจทางเลือก โดยถือว่าเสียงข้างมากเป็นตัวแทนที่สะท้อนความต้องการและข้อเรียกร้องของ ประชาชนส่วนมาก

สรุปความว่า ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย เป็นการปกครองที่ประชาชนทุกคนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย และสามารถใช้อำนาจอธิปไตยของตนเองได้ใน 2 รูปแบบ คือ รูปแบบประชาธิปไตยทางตรง ซึ่งมีความเหมาะสมกับบริบทสังคมเล็ก ๆ ที่ไม่ใหญ่จนเกินไป หรือเหมาะสำหรับบริบทสังคมใหญ่ ๆ เฉพาะบางเรื่องที่ต้องการตัดสินใจจากประชาชนร่วมกันที่เรียกว่าประชามติ และรูปแบบประชาธิปไตยทางอ้อม คือการใช้อำนาจอธิปไตยแบบตัวแทนโดยประชาชนมอบอำนาจอธิปไตยของตนผ่านผู้แทนที่ตนเลือกไปทำหน้าที่ตัดสินใจแทนตนในการบริหารประเทศ และในรูปการปกครองแบบประชาธิปไตยนี้ต้องคำนึงถึงหลักการสำคัญของการปกครองแบบประชาธิปไตยที่สำคัญ 5 ประการ คือ หลักการอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน หลักเสรีภาพ หลักความเสมอภาค หลักการปกครองโดยกฎหมายหรือหลักนิติธรรม และหลักการเสียงข้างมาก

ทัศนคติเชิงปรัชญาเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยของเพลโต

เพลโตเกิดเมื่อ 427 B.C. ในครอบครัวของชนชั้นสูงของนครเอเธนส์ ในระยะที่สงครามเพลโลโพนเซียน (Peloponnesian war) ระหว่างเอเธนส์กับสปาร์ตากำลังเริ่ม ท่านได้รับการศึกษาในระยะแรกจากคาร์ทิลุส (Carytus) ต่อมาได้เป็นศิษย์แล้วสหายต่างวัยของโสเครตีส ซึ่งเป็นนักปรัชญาเรื่องชื่อของเอเธนส์สมัยนั้น ภายหลังจากที่โสเครตีส ได้ถูกบังคับให้ดื่ม

ยาพิษฆ่าตัวตาย เพลโตได้ใช้ชีวิตท่องเที่ยวไปในดินแดนต่าง ๆ แถบอิตาลี อียิปต์ และบางส่วนของแอฟริกา และในช่วงชีวิตนี้ เพลโตประสบโชคร้ายที่เมืองซีราคิวส์ (Syracuse) เมื่อเขาสร้างความคุ้นเคืองให้กับพระเจ้าไดโอนิซียัสที่ 1 (Dionysius I) ด้วยการให้คำแนะนำพระองค์ในเรื่องการปกครอง จนถูกลงโทษให้เป็นทาส แต่ภายหลังบรรดามิตรสหายได้ช่วยไถ่ตัวมาได้ หลังจากนั้น เพลโตกลับมานครเอเธนส์ และได้ก่อตั้งสำนักอคาเดมี (Academy) ซึ่งถือกันว่าเป็นวิทยาลัยแห่งแรกของโลกขึ้น ที่สำนักแห่งนี้เพลโตได้ให้การอบรมศึกษาในเรื่องของวิทยาศาสตร์และปรัชญาแก่บรรดาลูกศิษย์ที่สมัครเข้าเรียนและรับการอบรม เป็นที่ผลิตบรรดารัฐบุรุษทั้งหลายและมีอิทธิพลต่อระบบเมืองของเอเธนส์และนครรัฐอื่น ๆ มาก (พิน ดอกบัว, 2555)

ปรัชญาการเมืองของเพลโต ท่านนิยามตั้งคำถามในเชิงปรัชญาที่เป็นอุดมการณ์เป็นต้นว่า รัฐที่ดีควรมีโครงสร้างการปกครองใด อำนาจสิทธิขาดในการปกครองควรตกอยู่ในมือใคร อะไรคือคุณธรรมของนักปกครอง ประชาชนควรมีสิทธิเสรีภาพมากเพียงใด คำตอบของเพลโตต่อปัญหาดังกล่าว ได้จากบทสนทนาชื่อ อุดตมรัฐ (Republic) (เว็ส โปธารามิก, 2559)

นครรัฐ สิ่งที่ควรทราบ คือคำว่า “รัฐ” (Polis) เพลโตให้คำนิยามว่า หมายถึง “นครรัฐ” ของกรีกโบราณอย่างสปาร์ตาและเอเธนส์ การปกครองที่ดีในรัฐของเพลโตอยู่ในรัฐที่เพลโตคิดมีอยู่ในรัฐอุดมคติหรือรัฐในความคิดของเพลโต อุดตมรัฐนั้น มนุษย์เป็นสัตว์สังคม เพราะเหตุผลว่า มนุษย์ไม่อาจดำรงชีวิตอย่างลำพังได้คนเดียว ความจำเป็นทางเศรษฐกิจบีบบังคับให้มนุษย์รวมกลุ่มกันเป็นสังคม เป็นรัฐ รัฐจึงเป็นสถาบันที่จำต้องมี เมื่อมีรัฐขึ้นมาแล้ว ผู้บริหารก็ควรมีหน้าที่พัฒนารัฐให้ดียิ่งขึ้น เพลโตได้เสนอแบบอย่างของรัฐที่ดี สมบูรณ์เพื่อเป็นเป้าหมายในการพัฒนารัฐต่าง ๆ จึงเกิดรัฐที่ดีที่สมบูรณ์เกิดขึ้นในรัฐอุดมคติของเพลโต รัฐเกิดจากการรวมกลุ่มของบุคคลจำนวนมาก รัฐประกอบด้วยชนชั้น 3 ระดับ ได้แก่ (เว็ส โปธารามิก, 2559)

1. นักปกครองในอุดตมรัฐ อำนาจทางการเมืองทั้งหมดตกอยู่ในมือของนักปกครอง ซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยผู้ผ่านการคัดเลือกเป็นพิเศษเพื่อนำเป็นผู้นำของรัฐ โดยที่นักปกครองมีหน้าที่ออกกฎหมายและกำหนดนโยบายของรัฐ คุณธรรมที่สำคัญของนักปกครอง คือ ความมีปัญญาหยั่งเห็นมนคติ หรือนักปกครองต้องเป็นนักปรัชญา รัฐในอุดมคติของเพลโตนั้นจะต้องได้คนมีปัญญาหรือนักปรัชญาเป็นผู้ปกครองเท่านั้น

2. พิทักษ์ชน หน้าที่พิทักษ์ชน คือการกวาดล้างให้ราษฎรหรือชนชั้นผู้ถูกปกครองเคารพเชื่อฟังกฎหมายที่มาจากนักปกครอง พิทักษ์ชน คือผู้ทำหน้าที่ทหารตำรวจและข้าราชการพลเรือน โดยที่พิทักษ์ชนจะต้องดำรงคุณธรรมประจำพิทักษ์ชน คือต้องมีความกล้าหาญ

3. ราษฎร เป็นชนชั้นผู้ถูกปกครองซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดในรัฐ ได้แก่ ประชาชนสามัญธรรมดาผู้ประกอบอาชีพการงานต่าง ๆ เพื่อผลิตสินค้าและการบริการให้แก่รัฐ คุณธรรมของราษฎรคือการรู้จักประมาณหรือรู้จักความพอดีกับสถานะทางสังคมของตน

ส่วนความยุติธรรมเกิดขึ้นในใจของปัจเจกบุคคลต่อเมื่อมีเหตุผลอารมณ์และความต้องการทำงานประสานกลมกลืน ความยุติธรรมในรัฐก็เกิดจากการที่ชนชั้นทั้ง 3 ระดับปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ประสานกลมกลืนกับชนชั้นอื่น ๆ ไม่มีการขัดแย้งหรือก้าวก่ายหน้าที่ทุกคนเชื่อฟังกันตามลำดับชั้น เงื่อนไขที่ช่วยให้เกิดความยุติธรรมคือนักปกครองและพิทักษ์ชนต้องไม่มีทรัพย์สินส่วนตัว ไม่มีแม้กระทั่งครอบครัวส่วนตัว ราษฎรเท่านั้นที่ได้รับอนุญาตให้มีครอบครัว พิตักษ์ชนจะตรวจตราและจำกัดควบคุมปริมาณทรัพย์สินของราษฎร เพื่อให้ทุกคนมีความเสมอภาคในด้านเศรษฐกิจและการเป็นเสรีชนจะไม่มีในอุดมรัฐ

ระบอบการปกครอง รัฐในอุดมคติ ระบอบการปกครองที่ดีที่สุดในทัศนคติของเพลโตคือ โอลิฆาธิปไตย (Aristocracy) ที่อำนาจสิทธิขาดในการปกครองตกอยู่ในมือของชนชั้นสูงหรืออภิสิทธิชนผู้ถูกคัดเลือกโดยระบบโดยระบบการศึกษามิใช่ผู้มาจากตระกูลมั่งคั่งหรือตระกูลผู้ดี

เพลโตได้สรุประบอบการปกครองของกรีกโบราณไว้ 4 แบบ ที่มีความใกล้เคียงกับรัฐในอุดมคติของเพลโตมากที่สุดไปหาน้อยที่สุด ดังนี้ (เวธส์ โปธารามิก, 2559)

1. โอลิฆาธิปไตย (Timarchy) ชนชั้นปกครองมีหน้าที่รับผิดชอบเป็นนักรบ ส่วนชนชั้นผู้ถูกปกครองเป็นทาสติดที่ดิน ทาสเหล่านี้คือชนชั้นราษฎรในอุดมรัฐผู้ถูกลดฐานะลงเป็นทาสและคนใช้แรงงาน

2. คณาธิปไตย (Oligarchy) เป็นการปกครองโดยคนมั่งคั่งหรือนายทุนเพื่อคนมั่งคั่งหรือนายทุนเช่นเดียวกัน คุณธรรมในสังคมไม่มีความหมาย เมื่อทุนนิยมความมั่งคั่งและคนมั่งมีได้รับการยกย่องในรัฐ คุณธรรมและคนดีย่อมจะถูกเหยียดหยามและด้วยค่า

3. ประชาธิปไตย (Democracy) เป็นการปกครองโดยคนจนเพื่อคนจน ซึ่งเป็นประชาชนส่วนใหญ่ของรัฐ ประชาธิปไตยเกิดขึ้นเมื่อคนยากไร้ได้รับชัยชนะเหนือคนมั่งมีหรือนายทุน ประชาธิปไตยเปิดโอกาสให้คนไร้ประสิทธิภาพและขาดการอบรมมาปกครองรัฐ

4. ทรรราชย์ (Tyranny) คือการปกครองโดยนักเผด็จการผู้กดขี่ประชาชนลงเป็นทาสในระยะเริ่มแรก ทรรราชย์เป็นวีรบุรุษในสายตาของประชาชน ขึ้นมาจัดระเบียบให้แก่สังคมที่ระส่ำระสายเพราะการใช้เสรีภาพเกินขอบเขตของประชาชนในระบอบประชาธิปไตย ระบอบทรรราชย์เป็นการปกครองที่เลวร้ายที่สุดในบรรดารัฐบาลที่ไร้กฎหมาย เพราะมันสามารถทำอันตรายได้มากที่สุด

สรุปความได้ว่า การปกครองในอุดมคติหรือทัศนคติของเพลโตซึ่งอยู่ในมิติของปรัชญานั้นให้ความสำคัญกับศีลธรรมหรือธรรมาภิบาลมากกว่าการปกครองในระบอบประชาธิปไตย โดยที่เพลโตเชื่อว่ามนุษย์ไม่ได้เหมาะที่จะเป็นผู้นำหรือผู้ปกครองได้ทุกคน เพราะมนุษย์มีศักยภาพและความสามารถต่างกันด้วยระบบการศึกษาและการฝึกฝนอบรมขัดเกลา การปกครองนั้นจึงควรสงวนไว้สำหรับชนชั้นปกครองเท่านั้น ส่วนการปกครองแบบประชาธิปไตยนั้น เพลโตเห็นว่าไม่ใช่การปกครองที่ดีมากนักเนื่องจากเป็นความต้องการของราษฎรทั่วไปผู้มีการศึกษาและการฝึกฝนอบรมน้อยเท่านั้น

ประชาธิปไตยในครรลองหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

สำหรับประชาธิปไตยกับหลักพระธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้น อาจกล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสถึงหลักธรรมและพระสูตรโดยมีความเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองไว้หลายประการ ในบทความนี้ ผู้เขียนจะขอหยิบยกนำมาเขียนเพียงบางหลักธรรมบางพระสูตรเท่านั้นซึ่งได้แก่

อธิปไตยในพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน อธิปไตยสูตร มีใจความ ดังนี้ “ดูกร ภิกษุทั้งหลาย อธิปไตย 3 อย่างนี้ 3 อย่างเป็นไฉน คืออตตอธิปไตย 1 โลกาธิปไตย 1 ธรรมาธิปไตย 1 ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อตตอธิปไตยเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอทำตนเองแลใหญ่เป็นใหญ่แล้วละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมที่มีโทษ เจริญกรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้บริสุทธิ์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าอตตอธิปไตย ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ โลกาธิปไตยเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอทำโลกให้เป็นใหญ่ แล้วละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมที่มีโทษ เจริญกรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้บริสุทธิ์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าโลกาธิปไตย ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมาธิปไตยเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอทำธรรมนั้นแหละใหญ่แล้วละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมที่มีโทษ เจริญกรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้บริสุทธิ์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าธรรมาธิปไตย ดูกรภิกษุทั้งหลาย อธิปไตย 3 อย่างนี้แลฯ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย/20/479/165-167) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

อธิปไตยสูตรสามารถอธิบายความหมายทางโลกหรือทางการเมืองการปกครองได้ ดังนี้ อธิปไตยหรือความเป็นใหญ่ โดยนัยแห่งคำสอนในศาสนาพุทธมีอยู่ 3 ประการคือ

1. โลกาธิปไตย หมายถึง การถือกระแสโลกเป็นใหญ่ และโลกในที่นี้หมายถึงผู้คนและประชาชนซึ่งมีความสอดคล้องกับคำสอนของพระพุทธองค์ที่ตรัสว่า โลกคือหมูสัตว์ ดังนั้น โลกาธิปไตยตามความหมายนี้สามารถเทียบได้กับคำว่าประชาธิปไตยที่ถือประชาชนส่วนใหญ่เป็นหลัก

2. อตตอธิปไตย หมายถึง การถือตนหรือตัวเองเป็นใหญ่ โดยไม่ให้ความสำคัญกับความคิดความเห็นหรือเสียงวิพากษ์วิจารณ์ของผู้อื่นโดยนัยตรง ๆ คือ เผด็จการนั่นเอง

3. ธรรมาธิปไตย หมายถึง การถือความถูกต้องชอบธรรมเป็นใหญ่ ซึ่งเป็นหลักใหญ่หรือเป็นหัวใจของการปกครองในทุกกระบวนที่จะต้องมีความชอบธรรมหรือมีความถูกต้อง เพราะเป็นปทัฏฐานสำคัญในการที่จะทำให้ระบบการปกครองนั้น ๆ ได้รับความยอมรับจากสังคมในทางตรงกันข้าม ถ้าระบบการปกครองใดไม่มีธรรมาธิปไตยหรือธรรมาภิบาลย่อมได้รับการต่อต้านหรือแรงกดดันจากประชาชนจนเสื่อมสลายไปในที่สุด

นอกจากนั้น หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สามารถบูรณาการเข้ากันได้กับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย คือ หลักอภิทานิยธรรม ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม

เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับหมู่ชนหรือผู้บริหารบ้านเมือง ประกอบด้วย 7 ประการ ได้แก่ (ที.ม. (ไทย). 10/68/86.) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

1. ควรจัดให้มีการประชุมกันอย่างสม่ำเสมอ
2. สมาชิกในสังคมนควรร่วมใจกันประชุม เลิกประชุมโดยพร้อมเพรียงกัน และสามัคคีกันทำกิจที่สำคัญต่อบ้านเมือง เช่นป้องกันอุปัทวอันตรายจะพึงเกิดขึ้นแก่บ้านเมือง
3. เคารพกฎหมายอันเป็นข้อแปหรือเป็นหลักของบ้านเมืองในการสร้างความยุติธรรมให้แก่สังคม โดยไม่ย่ำยีล้าล้ากฎหมายหลักของประเทศโดยพลการ
4. เคารพผู้เป็นประธานด้วยการเชื่อฟังหรือปฏิบัติตามกฎกติกาในที่ประชุมอย่างเคร่งครัด
5. ส่งเสริมความเท่าเทียมและเสมอภาคแก่ประชาชนโดยไม่จำกัดสถานภาพทางเพศ เป็นต้น
6. เคารพสักการะบูชาเจดีย์ ของวัชชีทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ซึ่งเป็นศูนย์รวมการยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชน
7. สนับสนุนส่งเสริมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาด้วยการอุปฐากบำรุงสมณะชีพราหมณ์นักบวชให้สามารถปฏิบัติสมณกิจได้โดยสะดวก

สรุปความได้ว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสามารถประยุกต์บูรณาการเข้ากันได้กับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยหรืออาจกล่าวได้ว่า มีความสอดคล้องต้องกัน เพราะระบอบการปกครองใด ๆ หากเป็นระบอบการปกครองที่ดีแล้วนั้นก็ต้องประกอบด้วยหลักธรรม ซึ่งหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเอง พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสหลักธรรมเกี่ยวกับการเมืองการปกครองไว้เป็นหลักสำหรับนักปกครองและประชาชนทั่วไปนำไปประยุกต์ใช้ปฏิบัติเพื่อความเจริญรุ่งเรืองเพื่อความสงบเรียบร้อยและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคม

สรุป

ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย เป็นการปกครองที่ประชาชนทุกคนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย และสามารถใช้อำนาจอธิปไตยของตนเองได้ใน 2 รูปแบบ คือ รูปแบบประชาธิปไตยทางตรง ซึ่งมีความเหมาะสมกับบริบทสังคมเล็ก ๆ ที่ไม่ใหญ่จนเกินไป หรือเหมาะสำหรับบริบทสังคมใหญ่ ๆ เฉพาะบางเรื่องที่ต้องการตัดสินใจจากประชาชนร่วมกันที่เรียกว่าประชามติ และรูปแบบประชาธิปไตยทางอ้อม คือการใช้อำนาจอธิปไตยแบบตัวแทนโดยประชาชนมอบอำนาจอธิปไตยของตนผ่านผู้แทนที่ตนเลือกไปทำหน้าที่ตัดสินใจแทนตนในการบริหารประเทศ และในรูปการปกครองแบบประชาธิปไตยนี้ต้องคำนึงถึงหลักการสำคัญของการปกครองแบบประชาธิปไตยที่สำคัญ 5 ประการ คือ หลักการอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน หลักเสรีภาพ หลักความเสมอภาค หลักการปกครองโดยกฎหมายหรือหลักนิติธรรม และหลักการเสียขางมาก

การปกครองแบบประชาธิปไตยนี้ ในทัศนคติมุมมองของเพลโตผู้ค้นชินกับการปกครองในอุดมคติอยู่ในมิติของปรัชญานั้นให้ความสำคัญกับศีลธรรมหรือธรรมาภิบาลมากกว่าการปกครองในระบอบประชาธิปไตย โดยที่เพลโตเชื่อว่ามนุษย์ไม่ได้เหมาะที่จะเป็นผู้นำหรือผู้ปกครองได้ทุกคน เพราะมนุษย์มีศักยภาพและความสามารถต่างกันด้วยระบบการศึกษาและการฝึกฝนอบรมขัดเกลา การปกครองนั้นจึงควรสงวนไว้สำหรับชนชั้นปกครองเท่านั้น ส่วนการปกครองแบบประชาธิปไตยนั้น เพลโตเห็นว่าไม่ใช่การปกครองที่ดีมากนักเนื่องจากเป็นความต้องการของราษฎรทั่วไปผู้มีการศึกษาและการฝึกฝนอบรมน้อยเท่านั้น ซึ่งมีความสอดคล้องกับหลักการทางพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะหลักการทางพระพุทธศาสนานั้นให้ความสำคัญกับหลักธรรมอันได้แก่ศีลธรรมมากกว่าอำนาจอธิปไตยของตัวบุคคล

อนึ่ง การปกครองแบบประชาธิปไตยนี้หากพิจารณาในมิติทางพระพุทธศาสนาก็จะเห็นว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสามารถประยุกต์บูรณาการเข้ากันได้กับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยหรืออาจกล่าวได้ว่า มีความสอดคล้องกัน เพราะระบอบการปกครองใด ๆ ก็ตาม หากเป็นระบอบการปกครองที่ดีแล้วนั้นก็ต้องประกอบชอบด้วยหลักธรรมซึ่งหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเอง พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสหลักธรรมเกี่ยวกับการเมืองการปกครองไว้เป็นหลักสำหรับนักปกครองและประชาชนทั่วไปนำไปประยุกต์ใช้ปฏิบัติเพื่อความเจริญรุ่งเรืองเพื่อความสงบเรียบร้อยและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคม

เอกสารอ้างอิง

- ทะนงศักดิ์ เหมือนเตย. (2558). หลักการและรูปแบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตย. เรียกใช้เมื่อ 11 มีนาคม 2565 จาก <https://shorturl.asia/mad0O>
- บีบีซีไทย - BBC Thai. (2561). รัฐธรรมนูญ 2560: “โปรดอยู่ในความสงบ” มุกเดิมของ คสช. จากประชาชาติสู่ นับถอยหลังเลือกตั้ง. เรียกใช้เมื่อ 11 มีนาคม 2565 จาก <https://shorturl.asia/zEjP3>
- ปรีดี พนมยงค์. (2543). จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ของวีรชน 14 ตุลาคม. กรุงเทพมหานคร: สายธาร.
- พระมหาเอกกวิน ปิยวิโร (อะซิม). (2563). การบูรณาการหลักสิทธิเสรีภาพ เสมอภาคและ ภราดรภาพในวิถีทางประชาธิปไตย. วารสารพุทธสังคมวิทยาปริทรรศน์, 5(2), 86.
- _____. (2564). การนำหลักพุทธธรรมาภิบาลไปประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในจังหวัดนครศรีธรรมราช. ใน ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พิน ดอกบัว. (2555). ปวงปรัชญากรีก (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: สยาม.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วิทยากร เชียงกุล. (2555). ประชาชนการเมือง เศรษฐกิจ สังคม. กรุงเทพมหานคร: สายธาร.

เวธัส โพธารามิก. (2559). รีพับลิก ประชาธิปไตยของพลโต (พิมพ์ครั้งที่ 3). สมุทรสาคร: พิมพ์ดี.

สมบัติ จันทร์วงศ์. (2553). ประชาชนการเมืองเบื้องต้น บทวิเคราะห์โสเครติส (พิมพ์ครั้งที่ 4).

กรุงเทพมหานคร: ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุรพล สุยะพรหม. (2548). การเมืองกับการปกครองของไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.